

A kassai nyomda 1610–1622 közötti munkássága

FARKAS ÁGNES – V. ECSEDY JUDIT

A 16. század végi és 17. századi történeti fejlődésben jelentős szerepet játszott Kassa, mint Magyarország egyik legjelentősebb városa, Felső-Magyarország központja. Minthogy valamivel kívül esett a hódoltsági területen, a török uralom miatt hanyatlásnak indult Buda és a Bécshez túlságosan közel eső Pozsony és Sopron helyett a kereskedelem egyik fontos irányítója. A város a 16–17. században kezében tartotta a Lengyelországgal folytatott kereskedést és a belföldi kereskedelem számottevő részét. Fontos kapcsolatai voltak Béccsel, a környező és távolabbi magyarországi mezővárosokkal és a szőlőtermelő vidékekkel. Kassa városi fejlődése a török által közvetlenül fenyegetett városokéhoz képest kiegyenlítettebb képet mutatott. Politikai téren különös jelentőségre Bethlen Gábor hadjárata során tett szert; az ő legfontosabb felső-magyarországi támasza mindvégig Kassa maradt.

A város kulturális élete a felső-magyarországi többi szabad városéhoz hasonlóan alakult, bár magyar lakossága ezeknél számottevőbb volt. Erre az időszakra már erős polgárosodás jellemző, sőt, a jómódú polgár új típusával találkozunk, a nemességszerző polgárával. Erre Kassa történetéből számos példát hozhatunk, akár a nemessé lett Kalmár, Szegedy, Almácssal, vagy éppen a Kassa kulturális életében jelentős szerepet betöltő Johannes Bocatiust.

Kassán az első nyomdaalapítás Johann Fischer nevéhez fűződik. Átmenetileg működött már a városban sajtó a 16. században: Huszár Gál Énekeskönyvét mint az első kassai nyomtatványt¹ tartjuk számon. Kassa azonban Huszár Gál számára csak rövid állomás volt (1560-ban), innen a körülmények arra kényszerítették, hogy sajtójával együtt Debrecenbe távozzék.

Valószínűleg Krakkó – a külföldi városok közül – és a hazaiak közül Bártfa élégítette ki a város nyomtatással kapcsolatos szükségleteit, ezért, bár a várost élénk szellemi élet jellemezte, és könyvkereskedője is volt már az 1580-as években,² állandó könyvnyomda 1610-ig nem működött. Bártfának már 1577 óta volt könyvnyomtatója David Gutgesell személyében, aki néhány évig 1597 és 1599 között a másik bártfai nyomdással, Jakob Klöss-szel párhuzamosan, de külön műhelyben dolgozott. Klöss valószínűleg jóval fiatalabb volt Gutgesellnél, aki 1599-ben meghalt. Kemény Lajos kassai levéltári adatok alapján úgy tudta,³ hogy Gutgesell és Klöss rokonságban álltak

egymással. Valószínűleg erre vezethető vissza, hogy a szakírók e két bártfai műhelyt egynek, egymás folytatásának szokták tekinteni, mintha Gutgesell műhelyét – halála után – Klöss a sajátjával egyesítette volna.⁴ Ha kettejük rokonságát nem is, de a két műhely azonosságát cáfolnunk kell.

Valószínű, hogy Klöss a vizsolyi műhelyben dolgozott, mielőtt Bártfán önállósult volna. Amikor 1610-ben a felső-magyarországi öt szabad királyi város a tárnokjog kinyomtatását határozta el, e munkával Klössöt bízták meg, aki a nyomtatást el is végezte.⁵ Ebben az évben, talán éppen ezzel a megbízatással kapcsolatban a kassai tanács át akarta hívni Klössöt Kassára, aki kapott is a kedvező alkalmon, de az áttelepülés mégsem történt meg. Klöss még Bártfáról írt Kassa tanácsának, hogy százforintnyi kölcsönnel segítse meg, de a kassai tanács csupán ötvenet volt hajlandó megadni. Ezért Klöss valószínűleg nem látta biztonságosnak Bártfát otthagyni, ahol már vagy 13 éve dolgozott. Maga helyett – betegségére hivatkozva – vejét, Johann Fischer könyvnyomtatót ajánlotta, Elizabeth nevű lányának férjét.⁶

Fischer már 1610. április 9-én Kassán adott ki nyugtatványt a kölcsönvett 50 forintról, és ugyanazon év december 2-án a tanácsnak bemutatta sajtója első darabját, az első kassai kalendáriumot,⁷ amely azután a kassai kalendáriumok sorát megnyitotta. Fischer egyúttal arra kérte a tanácsot, hogy úgy, mint Debrecenben eddig is szokásos volt, számítsák őt is az egyházi személyek közé. A közterhek viselése alól részben fel is oldották, és ajándékkul a naptárakért 2 forintot és négy köböl gabonát kapott, majd 1612-ben használatra házat is adtak át neki.⁸ Naptárjai a következő években is rendszeresen megjelentek, ahogy erről a tanács jegyzőkönyvében november végén, december elején kelt bejegyzések és a fennmaradt naptárak tanúskodnak.⁹

Fischer és a tanács kapcsolatáról a naptárakon kívül 1613-ból van adatunk, amikor a "Confessio christianae doctrinae" c. munkát 200 példányban 12 forinton kinyomatta vele a város.¹⁰ Bár műhelye magánvállalkozás volt, a tanács pénzben és természetben támogatta a város nyomdászát. Az 1613. évre szóló naptár prognosztikon részében olvasható Fischer ajánlása Kassa tanácsának: "Az Király Szabad városának Cassanak Nemes, bölcs, eszes, böcsületes Tanácsának és az böcsületes kösségnek mint jó akaró Patrónusnak és urinak örvendetes, csendes, egészséges és idvösséges Új Esztendőt és békességes megmaradást kíván Istentül, mindenkori kész szolgálatját ajánván Fischer Iános ottvaló Könyvnyomtató."¹¹

Bocatus egyik alkalmi versgyűjteményében, amely ugyancsak Fischernél látott napvilágot, a János keresztnévűekhez írt versek közt találunk egyet, amelyet Johann Fischerhez írt:

Peritus & Industrius V. Dn. Ioan. Fischer,
Typographus Cossov. [!]
Sunt duo, quae, Fischere, tibi de corde peropto,
Intimo, ut heic valeas, seraqué plura feras.
Hoc, illudque, darem, se me penes ista potestas,
Pro libitu fingit nos DEUS omne suo.
Non expres fidei est, Dominus quodcunque recipit,
Haid nisi pollicitis spebus & implet homo.¹²

Fischer beteges ember lehetett, mert már 1612. április 1-jén keltezett előszavában¹³ arról panaszkodott, hogy többet foglalkozik a patikaszerekkel, mint a típusokkal és az ívekkel. Fischer 1614-ben halt meg, halálának pontosabb idejét nem tudjuk, de az biztos, hogy Fischerné 1614. március 20-án már özvegy volt. Ezen a napon ugyanis "könyvkötőné alias nyomtatóné kéri az becsületes tanácsot, hogy ki ne üzzék a házból; ígéri, hogy legényt fog tartani."¹⁴ Kérését teljesítették, mivel Fabritius, a város tekintélyes lutheránus lelkésze is támogatta, de lelkére kötötték, hogy tartson megfelelő legényt.¹⁵ A legény, akiről szó van, Fischerné későbbi férje, Johann Fest lehetett, aki Fischerhez hasonlóan egyúttal könyvkötő is volt. Fest a jelek szerint előbb pénzen szerette volna magához váltani a nyomdát, erre mutat a városi jegyzőkönyv 1614. június 19-én kelt bejegyzése, amely szerint "könyvkötő kér valami 200 forint subsidiumot". De a városnak erre nem volt pénze, ezért megfenyegette a könyvkötőt, hogy meghívja helyére a debreceni tipográfust, aki ugyanis ajánlotta magát.¹⁶

Kérdéses, hogy Bocatius: Matthiados carmina¹⁷ című munkáját még Fischer nyomtatta-e? Fazakas József szerint még igen,¹⁸ bár meglehet, hogy az impresszum "Ex Officina Typographica Iohannis Fischeri" megjelölése már arra utal, hogy a nyomdász meghalt, de új mester még nincs.

Az 1615. évre szóló kassai kalendáriumot¹⁹ mindenesetre már utóda, Johann Fest nyomtatta, minden bizonnyal szokás szerint 1614. év vége felé. Fischer nevét legutoljára a kassai római katolikus plébánián őrzött anyakönyvnek bejegyzése őrizte meg:²⁰ Fischer özvegyét 1615. január 7-én Johann Fest könyvnyomtató vette feleségül, és így tulajdonába került a könyvnyomtató műhely. A munka folyamatossága érdekében a mester halála után az özvegy a legidősebb segédet szokta választani, aki azután a nyomda vezetője lett. Fest valószínűleg már korábban is a műhelyben dolgozott.

Johann Fest 1617-ben műhelyével az ún. lőcsei házba költözött, amely akkor városi tulajdon volt, s vendégfogadóul szolgált. A nyomdász az utcai rész egyik földszinti bolthelyiségében rendezte be műhelyét.²¹

Fest is évről évre megjelentette a kassai naptárat a szokásos 16° formában, bár a városi jegyzőkönyv egy 1618. december 13-ról szóló bejegyzése arra utal, mintha ebben az évben a szokásos mellett – hogy az is megjelent, tény, mert maradt fenn példány – új formával, negyedrétt alakkkal is kísérletezett, és a tanácsnak bemutatta. Ebből a negyedrétt, 1619-re szóló naptárból nem ismerünk példányt.²² Fest egészen működése utolsó előtti évéig kiadta a kassai kalendáriumot, az 1622. évre szóló²³ felől azonban nem lehetünk bizonyosak, hogy ő, vagy a már ekkor Kassán tartózkodó, de Festtől külön műhelyben dolgozó Müller adta-e ki? Mert míg az 1621. évre szóló naptárnál a tanács jegyzőkönyvében a nyomdász név szerint meg van említve: "1620. 10. Decembris. Joannes Fest more solito ajándékozza az nemes tanácsot az új Kalendari-umokkal",²⁴ addig az 1622. évre szóló naptárnál a nyomdász neve hiányzik a jegyzőkönyvből: "Az könyvnyomtató more solito dono offert prognosticon anni futuri 1622."²⁵ Sajnos, ebből a kalendáriumból nem maradt fenn példány.

Nemcsak a kassai városi tanácstól, hanem a Szepesi Kamara pénztárától is kapott Johann Fest nyomtatásért pénzt. 1620. július 8-án "Johann Festh valamely könyv ki-

nyomtatására” az erdélyi fejedelem költségére 8 forintot kap a Szepesi Kamarától:²⁶ hogy melyik lehetett ez a nyomtatvány, nem tudjuk. Ugyanő már március 18-án a “mostani pozsonyi országyűlés határozatainak kinyomtatásáért”²⁷ 50 forintot kapott, augusztus 18-án pedig Dávid Zsoltárainak nyomtatásáért ugyancsak a fejedelem költségére 26 forintot.²⁸

Mint már arról szó volt, 1621-től a városban dolgozott Bethlen Gábor fejedelmi nyomdásza, Nikolaus Müller is. Két évig tehát, 1621–1622-ben a városnak két nyomdásza volt. Egy 1623-as kassai impresszummal megjelent műben utalás olvasható a kassai nyomdászra: “Az nyomtatómester is háza népivel pestisben meghalt ... nem is végezte el, egynéhány arcus héával vagon.”²⁹ Ezt Kemény Lajos és az ő nyomán Gulyás Pál is úgy értelmezte, hogy az előszóban név szerint nem említett nyomdász, aki házanépével együtt pestisben meghalt, Nikolaus Müller volt.³⁰ Kemény Lajos és Gulyás Pál is abból indultak ugyanis ki, hogy a valószínűleg az 1622. esztendő folyamán már korábban meghalt Fest utódja Müller volt, aki azután Fest halála után felszerelését átvette és városi nyomdászként tovább működött egy ideig, majd hamarosan a pestis áldozata lett – feltételezésük szerint. De Müller csak 1621 tavaszán érkezett Kassára, a szerző pedig azt írta, hogy “negyedik esztendőbe fordult, hogy Cassán kezdtem vala nyomtatattani, harmadfél száz forintot is fizettem kölcsön kérvén jó akaróimtól, kivel ez óráig is adós vagyok.” Így tehát nem Müller lehetett az a mester, aki házanépével együtt pestisben meghalt, hanem – amint azt már Ján Čaplovič is valószínűnek tartotta³¹ – sokkal inkább Johann Fest, aki már 1614 óta a városban működött. Fest és Müller két különböző műhelyben, párhuzamosan dolgozott Kassán az 1621–1622. években.³²

Fest tehát 1622-ben pestis áldozata lett családjával együtt. Utódja azonban – Gulyás Pál feltételezésével szemben³³ – nem Nikolaus Müller lett, aki Bethlen Gábor nyomdászáként Kassáról Gyulafehérvárra követte a fejedelmet,³⁴ hanem Daniel Schultz, aki – akárcsak Fischer – bártfai származású volt, és 1623-ban kezdte meg kassai tevékenységét. Kassát megelőzően Lőcsén dolgozott, számításai itt nyilván nem váltak be, és a jobban jövedelmező kassai helyet választotta.³⁵ Személye biztosítékot jelentett arra, hogy a megindult kassai nyomdászat a továbbiakban folyamatossá válik. Valóban Schultz, majd özvegye megszakítás nélkül folytatta a Fischer és Fest által megkezdett munkát, és részük volt abban, hogy a kassai nyomdászat 1610-től napjainkig közel folyamatosnak mondható.

Amikor Johann Fischer megalapította Kassán az első, városi támogatást élvező nyomtatóműhelyt, Felső-Magyarországon legközelebb Bártfán működött sajtó, amelynek múltja az 1570-es évekig nyúlt vissza. Már nem működött a vizsolyi és még nem a lőcsei nyomda. Látni fogjuk azonban, hogy e nyomdák működését, felszerelését milyen szoros szálak fűzik egymáshoz.

A Fischer által alapított nyomda a kisebbek közé tartozott. Eltérően a 16. századi nyomdaalapítások többségétől, az alapító nem egyházi személy volt és nem állt valamely főúri család pártfogása alatt sem, hanem megélhetéséhez a városi polgárság kulturális igényére kívánt támaszkodni, és ehhez remélhette a város támogatását.

A Fischer-Fest műhely teljesítményéről megállapíthatjuk, hogy működésének 13 éve alatt (1610–1622 között) 56 nyomtatványról maradt fenn adat, ezekben a nyomtatott ívek száma 321,6 ív. A kiadványok túlnyomó része alkalmi kiadvány vagy naptár lévén, így az átlagos terjedelem meglehetősen rövid: 5,7 ív. Azt tapasztaljuk, hogy az a néhány, 10 ív terjedelmet meghaladó mű, amely a Fischer-Fest sajtót elhagyta, egy kivételével³⁶ mind Fest működésének idejére, méghozzá az 1620–1622 közötti évekre esik. Az ilyen nagyobb vállalkozások a nyomda stabilizálódását jelentik. (Összehasonlításként megemlíthetjük, hogy ugyanebben az időszakban – 1610–1622 között – a bártfai Klöss műhely 20 művet adott ki, 223,8 ív terjedelemben, ami azt jelenti, hogy a művek átlagos terjedelme kétszerese volt a Fischer-Fest nyomdáénak: 11,6 ív. Szinte pontosan ugyanannyi, mint a Festet követő Daniel Schultz nyomdájáé, ahol 1623 és 1639 között 32 művet adtak ki, 353,3 ív terjedelemben.³⁷ Ez – Klösséhez hasonlóan – 11,0 ív átlagos terjedelmet jelent.)

A Fischer-Fest műhely példányszámaira utaló adatunk mindössze egy van: Stöckel Confessioját, amelyet pedig szélesebb körű terjesztésre szántak, a városi tanács jegyzőkönyvének tanúsága szerint 200 példányban nyomtatták.³⁸ Kiadványaik közül a naptárak bizonyára ennél nagyobb példányszámban készültek, míg az alkalmi nyomtatványok ennél kevesebben. A Fischer-Fest műhely kiadványai esetében rendkívül alacsony a fennmaradt példányok száma: átlagban 2,6 példány. Az 56 kiadott műből 22 csak 1–1 példányban maradt ránk, négy másik pedig töredékeiben. Hét mű példány szerint nem is ismert napjainkban, illetve kiadásukat egykorú forrás alapján feltételezhetjük. Kiugróan legtöbb példány Elias Lani több, mint 15 ív terjedelmű evangélikus vitairatából³⁹ maradt fenn (11), utána pedig a Bethlen Gábor által összehívott pozsonyi országgyűlés artikulusokból (9).⁴⁰ Az említett, Stöckel-féle hitvallásból, amelyről tudjuk, hogy 200 példányban készült, négy példány maradt ránk.

A nyomda kiadványainak műfaji megoszlása a következő:

Naptár	13
Alkalmi kiadvány	12
Egyházszerkezési, protestáns vallási vitairat	8
Prédikációs, imádságoskönyv	7
Népszerű, világi irodalom, iskoladráma	6
Államigazgatási kiadvány és politikai röpirat	5
Útleírás, történeti mű	5
Összesen	56 mű

A kiadványok nyelvi megoszlása azt mutatja, hogy a magyar nyelvű kiadványok száma alig kevesebb, mint a latin nyelvűeké: magyar nyelvű 24, latin nyelvű 27, német nyelvű három, német–magyar–szlovák nyelvű egy, soknyelvű egy.

A nyomda működésének ideje alatt minden évben megjelent a magyar nyelvű kalendárium, sőt az 1616. évre szóló német nyelvű is fennmaradt. Úgy tűnik azonban, hogy ez utóbbi nem jelent meg rendszeresen, évről évre.⁴¹ A magyar nyelvű kalendáriumokhoz hasonlóan, ez a német is 16° formátumban jelent meg. A nyomda számára a kalendáriumok kiadása biztos jövedelmet jelentett, kiadásukat a tanács is szívesen vette és támogatta. Bizonyos tekintélyt is szerzett a városnak, ha saját kalendáriumja volt. (A naptárak kiadását egyébként Fest utóda, Daniel Schultz is követte.) Fest éppúgy, mint előde, Fischer, az általa kibocsátott naptárt minden esetben Kassa város tanácsának és polgárainak ajánlotta.

Hasonlóan jövedelmező munkát jelentett a korabeli nyomdászok számára az alkalmi kiadványok megjelentetése. A Fischer-Fest műhelyt különösen sok ilyen jellegű nyomtatvány hagyta el: gyászversek, üdvözlő versek születésre, népnapokra, esküvőkre, beiktatásra. Minthogy ezek kinyomtatására konkrét megbízást kapott, ezek megjelentetése nem jelentett kockázatot a korabeli nyomdász számára. Az alkalmi költemények szerzői közül Johannes Bocatius emelkedik ki különösen: műveinek legnagyobb része éppen a Fischer-Fest nyomdában, kisebb részben a kassai Müller-műhelyben és Bártfán készült.

Bocatius Kassán iskolamesterként, majd magisterként működött. Előkelő tanítványai, házassága és költeményei révén sok támogatóra tett szert. Ezek között a pártfogók között fejedelmi személyek (Báthory Zsigmond, Miksa főherceg), főrangúak (Forgách család, Darholz Kristóf, Homonnai Drugeth György), gazdag és tekintélyes polgári családok s személyek egyaránt voltak. Bocatius Miksa főhercegtől már korábban megkapta a kitüntető "császári koszorús költő" címet.⁴² Bocatius Bethlen feltétlen hívévé vált, sőt, Bethlen udvari történetírójaként működött (ezzel magyarázható, hogy Bethlen kassai tartózkodása idején Bocatius történeti műve a fejedelmi nyomdásznál, Müllernél jelent meg).⁴³

Érdekes az a két alkalmi versgyűjtemény, amelyet Bocatius a György, illetve János nevűek számára állított össze.⁴⁴ A verssel köszöntött személyek között számos prominens kassai, ill. felső-magyarországi kortárs személyiséget találunk; 37 tízoros verset tartalmaz a György, és 66 hatsorosat a János nevűek számára összeállított kötet.

Kiadástörténeti érdekesség az a Bocatius által névtelenül megjelentetett "Hornus cometa" c. röplap,⁴⁵ amely egy üstökös megjelenését adta tudtul. A plakát alakú nyomtatvány háromhasábosan, három nyelven (magyar, latin, német), fent egy üstökös rajzával jelent meg. Az ártalmatlannak látszó munkát politikai röpiratként értelmezték, és Dóczy András felső-magyarországi főkapitány kezdeményezésére a kassai tanács elkobzásra és megsemmisítésre ítélte.

A tanács indoklásában az is szerepelt, hogy a szerző előzőleg nem mutatta be munkáját a városi tanácsnak. A tanács 1618. december 17-i ülése kimondta, hogy az iromány sok olyasmit tartalmaz, amit őfelsége gyalázásnak vehet, és egész Kassa vá-

rosára megharagudhat érte. 1619. március 14-én Fest a közgyűléstől a tőle összes példányaiban elkobzott üstökösleírás visszaadását kérte, hogy hetivásáron árulhassa. A kérést elutasították, minthogy a főkapitány kívánságára történt az elkobzás. Egy példánya szerencsés véletlen folytán maradt meg Lócse levéltárában, a többit, úgy látszik, valóban megsemmisítették.⁴⁶

A Fest nyomda kiadványait értékelve szólnunk kell arról is, hogy itt jelent meg 1620-ban az első, Magyarországon nyomtatott, magyar nyelvű útleírás.⁴⁷ A mű szerzője Szepesi Csombor Márton, kassai iskolamester, aki bejárta Európát, és élvezetes, szemléletes módon osztja meg tapasztalatait az olvasóval. Művében 1616 és 1618 közötti külföldi vándorlásának élményeit örökítette meg, előszava szerint azzal a céllal, hogy olvasóinak látókörét kiszélesítse. Művét különösen érdekessé teszi, hogy magyar viszonyokra való hivatkozással mondja el tapasztalatait. Szepesi Csombor hosszabb időt töltött Angliában is, amint útleírásából megtudjuk. Egy másik kassai református lelkész, Szepesi Korocz György, korábban Bocskai István kassai írnoka, valószínűleg ugyancsak járt Angliában, bár I. Jakab angol király művét, a *Basilion dóront* latinból fordította magyarra.⁴⁸

1620-ban a Fest nyomdában megjelent Kecskeméti C. János: "Catholicus reformatus"⁴⁹ című fordítása, amely William Perkins nagyhatású angol protestáns szerzőnek művét magyarította, valószínűleg szintén latin eredetiből. Perkins hatását a katolikus Bellarminéhoz szokták mérni. Kecskeméti C. János 1620. június elsején kelt ajánlását Bethlen Istvánnak és a felséges Bethlen Gábornak ajánlotta. A fordítás ugyan itt is latin változathoz történt, a fentiekkel talán mégis sikerült érzékeltetni, hogy a 17. század elején Magyarország túlnyomóan protestáns részeiben, vagyis Erdélyben és Felső-Magyarországon új kultúrsemélylet fejlődött ki a megváltozott európai helyzet következményeként. Az új irány képviselői a német-angol-németalföldi reformációhoz, annak is puritán irányzatához közeledtek. Ez az irányzat Kassán hamar gyökeret eresztett, amiben valószínűleg része volt Kassa sokféle kereskedelmi és kulturális hatást befogadó polgárosult szellemének. Ugyanitt, a Fischer-Fest nyomdában jelent meg egyébként az első, Magyarországon nyomtatott, angol nyelvű szöveg, az ugyancsak Bocatius által – bár név nélkül – összeállított 25 nyelvű *Miatyánk* kiadásban,⁵⁰ amelyet az angol irodalom szempontjából már Gál István méltatott.⁵¹

Egy-egy érdekes kiadvány emlékét villantják fel azok a címek, amelyekből napjainkra csak töredékek maradtak fenn. A közelmúltban előkerült, kötéstáblából kiáztatott töredékek közül jelentőségében kiemelkedik Ilosvai Selymes Péter *Toldi* jának első, példányból ismert kiadása,⁵² amely a korábban elsőnek hitt löcseit⁵³ kilenc évvel megelőzi. Csaknem épen maradt latin nyelvű címlapja is a teljes impresszummal. Valószínűleg ugyanabban az évben (1620) került ki a sajtó alól a másik három töredék is: két másik széphistória-töredék: Leucippe és Clitophon, illetve Illyefalvi István Iephta tragédiájának töredéke, valamint egy diétáról, egészséges életmódról szóló mű részlete.⁵⁴

A nyomda tevékenysége szemlélatomást megélenkült 1619-től kezdődően Fest haláláig. Ebben az időszakban, Bethlen Gábor hadjáratának megindulásával összefüggésben Bocatius mellett Alvinci Péter személyisége a legmeghatározóbb nemcsak

Kassa életében, hanem a kassai nyomda kiadványait tekintve is. Kassa vezető papjaként eredetileg a református hitet követte, de Kassán középhelyet foglalt el a két protestáns felekezet között: arra törekedett, hogy a lutheránus és református tanokat összeegyeztesse. Alvinci David Pareus híveként a hazai irenizmus legkiemelkedőbb alakja, Bethlen Gábor bizalmasa: Bethlen türelmes egyházpolitikájához Alvinci felfogása állt a legközelebb. Ő írta – névtelenül – a Bethlen háborúival kapcsolatos politikai röpiratok közül az elsőt és legnagyobb hatásút, a kétnyelvű "Querela Hungariae – Magyarország panasz" címűt.^{54a} A röpiratot valószínűleg Bethlen 1619. szeptember 20-i kassai bevonulását követően nyomtatták, Pázmány Péter részéről a válasz erre⁵⁵ még ugyanebben az évben megjelent. Az 1620-as évben egymást követték a kassai nyomdában a református politikai vitairatok. Az elsőt név nélkül írta Alvinci,⁵⁶ majd a Balásfi Tamástól érkező válasz után nevét felfedve írta a másodikat.⁵⁷ Ugyanakkor Fest a jezsuita Vásárhelyi Gergely művének kinyomtatását is folyamatosan végezte.⁵⁸

Bethlen pozsonyi országgyűlésének artikulusait⁵⁹ hely és nyomdász feltüntetése nélkül, de a betűanyag alapján minden kétséget kizáróan Fest nyomtatta Kassán; ezt a tényt egyébként korabeli feljegyzések is megerősítik.⁶⁰

A Fischer-Fest nyomda felszerelését rekonstruálva megállapítható, hogy Fischernek indulásakor öt szövegtípusa (ebből egy fraktur és egy görög, a többi antikva), kilenc meglehetősen hiányos kiemelő típusa, három iniciálésorozata, tizenötféle nyomdai cifrája és kilenc könyvdísz volt. Utóda, Fest munkálkodása idején némi gyarapodás következett be, így a nyomda teljes felszerelését hat szövegtípus, kilenc kiemelőtípus, négy iniciálésorozat, huszonháromféle nyomdai cifra, tíz dísz és négy illusztráció alkotta.

A Fischer nyomda alapjait, amint azt a szakirodalom korábban is megállapította, az az anyag vetette meg, amelyet Johann Fischer apósától, a bártfai Klössstől kapott. Az azonban korábban nem volt ismeretes, hogy pontosan milyen anyagot kapott Fischer apósától. Nem voltak ugyanis egységes állásponton a kérdéssel foglalkozó szakírók a két bártfai műhely, a Gutgesell és a Klöss nyomda kapcsolatát illetően, és kevéssé volt tisztázva a Mantskovit-féle vizsolyi nyomda és a Klöss nyomda kapcsolata is.

Kemény Lajos⁶¹ nyomán feltételezték, hogy Klöss Gutgesell nyomdafelszereléséből is részesülve alapított Bártfán nyomdát.⁶² Gulyás Pál is elfogadta ezt a nézetet, Fitz József szerint viszont Klöss a vizsolyi Mantskovit nyomda megszűnését követően, sőt, még egy ideig azzal párhuzamosan a vizsolyi anyagból alapította nyomdáját.⁶³ Gulyás Pál szerint feltevését, hogy Fischer apósától, Klössstől kapta a felszerelést, az a tény támasztja alá, hogy Fischer "könyvdíszjeinek némelyike régi ismerősünk a Bornemisza-Mantskovit és Gutgesell-féle sajtók termékeiből."⁶⁴ Ez a megállapítás nagy vonalaiban igaz is, csak hogy Fischernél nem találkozhatunk a Mantskovit műhelyből származó díszekkel és nyomdai cifrákkal – hiszen ezek Klössnél maradtak Bártfán – annál inkább a Bornemisza-Mantskovit műhely betűivel.

A szóban forgó nyomdafelszerelések összehasonlító vizsgálata azóta kimutatta, hogy Klöss teljesen a Gutgesellétől és Mantskovitétől független, saját készlettel és

díszekkel kezdett nyomtatni, betűiben semmi hasonlóságot nem lehet felfedezni Gutgesellével.⁶⁵ A tipográfiai anyag összehasonlítása cáfolta azt a korábbi véleményt, amely szerint Klöss Gutgesell készletével dolgozott volna tovább. A nyomdai készlet mást mutat: Gutgesell háromféle, jellegzetes metszésű antikva szövegtípusára halála után egyetlen hazai műhelyben sem sikerült ráakadni, holott mindhárom igen jó állapotban volt még. Más a helyzet Gutgesell díszével, amelyek több, mint egy évtizednyi lappangás után valóban felbukkantak, ha nem is Klöss nyomtatványain, de szükségképpen az ő közvetítésével – Johann Fischernél. Lehetséges, hogy Klöss magához váltotta Gutgesell díszait, talán már Fischer számára vette meg a Gutgesell-felszerelésből mindazt, amit most mint Gutgeselltől származó díszanyagot, rekonstruálni lehet. Azok a díszek ugyanis, amelyekkel Fischer és utóda, Fest nyomtatványait díszítette, kettő kivételével (a tízből) mind Gutgesell felszereléséből valók.⁶⁶ Ha átmenetileg Klösshöz kerültek is, ő ezeket soha nem használta. Gutgesell betűinek eltűnésére az is lehetséges magyarázat, hogy a betűanyagot be lehetett önteni, az értékes ólomanyagot nyersanyagként – betűöntés céljára – el lehetett adni.

A Fischer-Fest nyomda tíz könyvdíszéből tehát nyolc Gutgeselltől származik, és ugyancsak tőle származik a nyomdai cífráknál huszonhárom közül öt darab⁶⁷ és a négy közül háromféle méretű, sávozott iniciálésorozat.⁶⁸

Ugyancsak megállapítható, hogy az a betűkészlet, amelyet Fischer használt, Klöss betűanyagából származik: Fischer Klöss öt szövegtípusából és négy kiemelő sorozatából kapott egy-egy részt, de úgy, hogy ugyanezekből a típusokból Bártfán Klössnek továbbra is maradt.⁶⁹ E kilenc sorozatból öt Mantskovit vizsolyi műhelyéből származott át Klösshöz – kilenc év lappangás után – 1608 táján.⁷⁰ Nem helytálló viszont Gulyás Pálnak az a megállapítása, amely szerint a vizsolyi díszek kerültek Klöss közvetítésével vejéhez Kassára.⁷¹ Jobban megvizsgálva ilyenet egyetlenegy sem találni, bár kétségtelen, hogy pl. Fischer VII. és VIII. dísze valóban megvolt – Vizsolyból – Klössnek is, de ezek továbbra is nála maradtak Bártfán. Itt csak hasonlóságokról lehet szó, nem azonosságról, akárcsak a sávozott iniciálék esetében, amelyekhez hasonló (bár kissé eltérő rajzú), szintén volt Klössnek és még több más korabeli nyomdásznak is. E díszek, iniciálék és nyomdai cifrák egyaránt öntvények, klisék voltak, szemben az illusztrációk között regisztrált, egyedileg metszett fadúcokkal. Éppen ezért a készletvándorlás kérdését igen óvatosan és körültekintően kell mérlegelni!

A Fischer-Fest nyomda teljes anyagát tekintve, sem Klössstől, sem Gutgeselltől nem ismert az az iniciálé, amelyből csak egy betűvel találkozunk.⁷² Ismeretlen eredetű a nyomdai cifrák nagyobbik része és az a Festnél feltűnő kurzív típus, amely 1617-től van használatban, bár már ekkor sem lehetett új. Ugyancsak ismeretlen eredetű Fest 1622-ben használt, eléggé kopott, vadászó Dianát ábrázoló fejléce, az oroszlános magyar címer és két naptárkép az illusztrációk közül.⁷³

Ugyanakkor, amint már utaltunk rá, Gutgesellnek nem teljes díszítőanyaga került Fischerhez. A Bártfa város vademberek őrizte címerét ábrázoló dúcnak⁷⁴ nyoma veszett, és egy, a nyomdai cífráknál jóval nagyobb Aldus-levélnek szintén. Cifrái egyébként mind Fischerhez kerültek.

Ezzel a részben Gutgeselltől, részben Klösstől származó és kis részében ismeretlen eredetű anyaggal dolgozott 1610 éa 1614 között Johann Fischer, majd halála után Johann Fest 1614 és 1622 között. A fent leírtakon kívül egy üstököst⁷⁵ ábrázoló illusztráció s öt címer díszítette még Fischer, ill. Fest kiadványait. Míg a címerek közül az oroszlános magyar címer minden bizonnyal a nyomda tulajdona volt,⁷⁶ addig a másik négy családi címer lévén,⁷⁷ a korabeli gyakorlat szerint a megrendelő család tulajdonát képező, fametszetes dúc volt, amelyet csak kölcsönadtak a nyomdásznak (két Thurzó, egy Marussy és egy Bocatius-címer). Tehát pl. Bocatius címere esetében sem készletvándorlásról van szó, amikor hol Nikolaus Müller, hol Johann Fest, hol a Schultz műhely nyomtatványain jelenik meg ugyanaz a metszet.⁷⁸

Amikor Fest 1622-ben utód nélkül egész házanépével együtt pestisben meghalt, munkáját Kassán a Lőcséről áttelepülő Daniel Schultz folytatta, a korábbi, Lőcséről már ismert nyomdafelszerelésével. A Fest-féle műhely anyaga ekkor egy időre eltűnt: 1623-ban és 1624-ben nincs nyoma, hogy e felszerelés darabjai használatban lettek volna. Valószínű, hogy a pestises háznál szokásos fertőtlenítő eljárás kívánta meg, hogy az anyag egy ideig használaton kívül maradjon. Úgy látszik, ez alól a korlátozás alól a nyomdai felszerelés 1625-ben szabadult fel, amikortól ismét pontosan nyomon követhető Fest felszerelésének sorsa.

A nyomdafelszerelés két nagyobb részre osztva, részben a kassai utódhoz, Schulzhoz került, részben a nyomdáját ekkortájt alapító Lorenz Brewer lőcsei könyvkötő és könyvkereskedő. Mindkettőjüknél 1625-ben tűnnek fel a Fest nyomda maradványai. Schulzhoz került a Fischer-Fest nyomda díszei közül öt darab,⁷⁹ míg a betűk közül semmi sem.

Nagyobb rész került Brewerhez: négy dísz, három iniciálésorozat, öt szövegtípus – vagyis a szövegbetűkből a görög kivételével mind.⁸⁰ Nincs nyoma a továbbiakban, – vagy megsemmisült, vagy túlságosan rossz állapotban volt – a fraktur kiemelőknek, a görög szövegtípusnak, az antikva kiemelőknek, az egyetlen betűből álló, negyedik iniciálésorozatnak, a IV. könyvdísznek és a két naptárképnek.

A nyomdafelszerelés vándorlását áttekintő táblázatban ugyan nincs feltüntetve, de az illusztrációk közül a 8. számú, Magyarország oroszlános címere⁸¹ ugyancsak Lőcsére került, és még évtizedekig díszítette a híres lőcsei kalendáriumok címlapját. A nyomdai cifráknak kb. fele szintén Lőcsére került.⁸² Az illusztrációk közül az üstökös képe egyedül, alkalmi jellege miatt természetesen nem bukkant fel többé.

A Fischer-Fest nyomda működése a 17. századi Kassa különösen mozgalmas éveire esik. Kiadványai közül nem egynek kiemelkedő kultúrtörténeti, történeti értéke van. A kiadványok nyomdai színvonala közepes, nem egységes, ami nem meglepő, hiszen maga a felszerelés is több forrásból származott, és már használt volt. Jelentőségét abban kell látnunk, hogy ez a műhely – amely egyébként a 17. század első hazai nyomdaalapítása volt – teremtette meg Kassán a nyomdászat folyamatosságát.

KIADVÁNYOK JEGYZÉKE

Johann Fischer nyomtatványai:

1610

1. RMNy 997

Kalendarium ... 1611-re – Prognosztikon
Cassan 1610 Fischer $A^8-D^8=[32]$ fol. - 16^0
Sztripszky I 1866/73
OSZK /tör./

2. RMNy 996

Apologia pro synodo Solnensi
Cassoviae MDCX, Fischer $A-C D^2 = [2]+26$ pag. - 4^0
Szabó, RMK II 334
MTAK, OSZK /foto/

1611

3. RMNy 1014

Bocatus redivivus.
(Cassoviae 1611) [Fischer.] (a),A-G+?=[16]+112[+?] pag. - 8^0
Sztripszky II 2697/245; Čaplovič 455
MTAK, OSZK /foto/

4. RMNy 1015

Fabricius, Georgius: Georgi Fabrici Secundi Falcoberga-Silesii poeatae...
Cassoviae (1611) Fischer)(, A-I=[8]+72pag. - 4^0
Szabó, RMK II 339
OSZK

5. RMNy 1016

Galeotto Marzio: Salomon Hungaricus vel de Matthiae Corvini
Cassoviae MDCXI Fischerus (a)⁸-(b)⁸, A-G=[32]+104+[8] pag. - 8^0
Szabó, RMK II 340
OSZK

6. RMNy 1017

Kalendarium... 1612-re – Prognosztikon
Cassan [1611] Fischer $A^8-D^8=[32]$ fol. - 16^0
Sztripszky I 1867/74
OSZK /cs./, EK

7. RMNy 1018
 Kürti István [transl.]: Az elő Istenhez való aieitatos imatsagokat...
 Cassan MDCXI Fischer (a)-(b), A-Z, Aa-zz^(8 et 4); Aaa²=[24]+547+[8]
 pag. - 12⁰
 Szabó, RMK I 429
 OSZK /cs/, Bp. Ráday
8. RMNy 1019
 Mátyás II.: Diploma regium in qua causae exeditionis contra Bathoreum.
 Cassoviae 1611 Fischer
 Sztripszky II 2702/250
 pld.: -

1612

9. RMNy 1032
 Bocatius, Joannes: Militia S. Georgii
 Cassoviae (1612) [Fischer] A⁸B⁴=[12]fol. - 8⁰
 Szabó, RMK II 346
 OSZK
10. RMNy 1033
 Bocatius, Joannes: Militia vel ordo S. Ioannis
 Cassoviae (1612 Fischer) A⁸-B⁸=[16]fol. 8⁰
 Wolfenbüttel, OSZK /foto/
11. RMNy 1034
 Kalendarium...1613-ra - Prognosztikon
 Cassan [1612] Fischer A⁸B⁸+?=[24+?]fol. - 16⁰
 Sztripszky I 1871/78 és I 1872/79
 OSZK /tör./
12. RMNy 1035
 [Láni, Elias:] Malleus peniculi papistici adversus apologiam Solnensis synodi...
 Cassoviae MDCXII Fischer A-P Q²=[2]+122 pag. - 4⁰
 Szabó, RMK II 347
 OSZK, stb.
13. RMNy 1035 A
 Qvi qvae vult, dicit, quae non vult, audiet
 [Kassa 1612 Fischer] A⁴+?=[4+?]fol.-4⁰
 Sztripszky II 2701/249
 OSZK

1613

14. RMNy 1051

Kalendárium, 1614-re – Prognosztikon

Cassan [1613] Fischer $A^8 [B^8 C^8] D^8 = [32] \text{fol.} - 16^0$

Sztripszky I 1874/81

OSZK /cs/

15. RMNy 1052

Marussy András: Faustus, felix et fortunatus.

Cassoviae MDCXIII [Fischer] $A^6 = [6] \text{fol.} - 4^0$

Szabó, RMK II 354

EK

16. RMNy 1053

[Stöckel, Leonhard:] Confessio Christianae doctrinae – Bekantnus christlicher

Lehr – Az öt szabad városoknak... vallás tétele

Cassoviae MDCXIII Fischer $A^4 - C^4, A^4 B^4 = [20] \text{fol.} - 4^0$

Szabó, RMK I 440, Szabó, RMK II 352+353

OSZK

17. RMNy 1054

Thury Farkas Pál: Idea christianorum Hungarorum in et sub Turcismo.

Cassoviae (1613) Fischerus $A^8 = [8] \text{fol.} - 8^0$

Szabó, RMK II 355

MTAK, OSZK /foto/

1614

18. RMNy 1064

Alvinci Péter: Tükör.

Kassa? 1614 Fischer?

Szabó, RMK I 453

pld.: –

19. RMNy 1065

Lelki orvosság

Kassa? 1614 Fischer?

Szabó, RMK I 452

pld.: –

20. RMNy 1067

[Bocatus, Joannes:] Oratio dominica polyglottos

Cassoviae MDCXIV Fischer $A^8 = [8] \text{fol.} - 8^0$

Szabó, RMK II 357

MTAK, OSZK /foto/

21. RMNy 1068
 Bocatius, Joannes: Psalmi CIII. Benedic anima mea Dominum
 (Cassoviae) 1614 Fischer $A^8B^4=[12]$ fol. - 8^0
 Szabó, RMK II 356
 OSZK /foto/
22. RMNy 1066
 Bocatius, Joannes: Matthiados carmina heroica
 Cassoviae (1614) "ex officina typographica Fischeri"
 OSZK Évk 1960:179 $A-E=[40]$ fol. - 8^0
 OSZK

Johar Pest nyomtatványai:

1614

23. RMNy 1069
 Kalendárium... 1615-re - Prognosztikon
 Kassán [1614] Festus $A^8+?=[8-?]$ fol. - 16^0
 Sztripszky I 1877/84
 pld.: -

1615

24. RMNy 1087
 Parentalia anniversaria in mortem... L. Feia
 Cassoviae MDCXV Festus $A^4B^4C^2=[10]$ fol. - 4^0
 Szabó, RMK II 362
 MTAK, OSZK /foto/
25. RMNy 1085
 Kalendárium... 1616-ra - Prognosztikon
 Cassan 1615 Fesztus $A^8[B^8-D^8?]=[32?]$ fol. - 16^0
 MTAK /tör./, OSZK /foto/
26. RMNy 1086
 [Kalender und Prognosticon auf ... 1616?
 Kaschau 1615 Festus] $[A^8B^8]C^8[D^8?]=[32?]$ fol. - 16^0
 MTAK /tör./, OSZK /foto/

1616

27. RMNy 1110

Bellaria poetica. Convivo nuptiali...S. Spilenberg...

(Cassoviae 1616,) Festus $A^4 = [4]$ fol. - 4^0

Szabó, RMK II 365

OSZK

28. RMNy 1111

Kalendárium és prognosztikon, 1617-re

Kassa 1616, Festus - 16^0

pld.: -

29. RMNy 1112

Lackner, Christoph: Cura regia seu consultatio paterna

Cassoviae MDCXVI Festus $A-Y Z^1 = [8]+169+[1]$ pag. - 4^0

Szabó, RMK II 367

OSZK

1617

30. RMNy 1134

Kalendárium...1618-ra - Prognosztikon

Cassan [1617] Festus $A^8-D^8 = [32]$ fol. - 16^0

Szabó, RMK I 481

OSZK /cs./

1618

31. RMNy 1155

Belleny Zsigmond [transl.]: Hieronymus. Sz. Hieronymus Szavanarolanak
...elmékedesi

Cassan 1618 Festus $(), (), A-Q R^{7+1} = [15]$ fol. - 8^0

Szabó, RMK I 480

OSZK /cs./

32. RMNy 1156

Bocadius, Joannes: Anser nuptialis, ecloga

Cassoviae MDCXVIII Festus $A^4 = [4]$ fol. - 4^0

Szabó, RMK II 379

OSZK, EK

33. RMNy 1157

[Bocadius, Joannes:] Hornus cometa 1618

Cassoviae 1618 Festus $[1]$ fol. - 425x345 mm

Szabó, RMK II 381

Levoča Arch, MTAK /foto/

34. RMNy 1158
 Genethliaca in natalem puelli... Rakoci
 [Cassoviae] 1618 [Festus] $A^4B^4=[8]$ fol. - 4^0
 Szabó, RMK II 380
 MTAK, OSZK /foto/
35. RMNy 1160
 Marussy András: Poema illustrissimo... Petro Pázmány
 Cassoviae 1618 Festus [1]fol. - 376x250 mm. - 2^0
 Szabó, RMK II 382
 Esztergom Dioec. /cs./, OSZK /foto/
36. RMNy 1159
 Kalendárium...1619-re - Prognosztikon
 Cassan [1618] Festus $A^8B^8+?=[16+?]$ fol. - 16^0
 Sztripszky I 1886/93
 Wolfenbüttel /tör./, OSZK /foto/

1619

37. RMNy 1179
 [Alvinci Péter:] Querela Hungariae - Magyarország panasza
 [Kassa 1619 Festus] $A-E+F^{3+1}=[23]$ fol. - 4^0
 Szabó, RMK I 507, II 387
 OSZK
38. RMNy 1180
 [Innocentius papa III:] (De contemptu mundi et de miseria hominis)
 [Cassoviae] (1619) [Festus] ()7, A-L=[14]+175+[1]pag. - 8^0
 OSZK Évk 1967:336
 Gyöngyös, /cs/, OSZK /foto/
39. RMNy 1181
 Kalendárium... 1620-ra - Prognosztikon
 [Cassan 1619 Festus] $[A^8B^8]C^8+?=[24+?]$ fol. - 16^0
 Wolfenbüttel /tör./, OSZK /foto/

1620

40. RMNy 1207
 [Alvinci Péter:] Machiavellizatio qua unitorum animos Iesvaster
 [Cassoviae](1620) [Festus] $[]^8=[8]$ fol. - 4^0
 BMGC 182:344
 London BL, OSZK /foto/

41. RMNy 1208
 Alvinci Péter: Resultatio plagarum castigationis
 Cassoviae MDCXX Festus A-D=[16]fol. - 4⁰
 Szabó, RMK II 400
 Bp. Ráday, OSZK, /foto/
42. RMNy 1209
 Articuli dominorum...in diaeta eorum Posooniensi
 [Cassoviae] (1620) [Festus] A¹⁴= [14]fol. - 2⁰³
 Szabó, RMK II 406; OSZK Évk 1968-69, 306, 314.
 OSZK, stb.
43. RMNy 1210
 Cserkő Mihály [transl.]: Három praedicationok az idvözült Elias Lani...
 praedicationi közül
 Cassan 1620 Festus (:)⁴, A⁸-K⁸ L⁵+?=[89+?]fol. - 8⁰
 Sztripszky I 1889/96
 Kežmarok Ev., MTAK /foto/
44. RMNy 1211
 De diaeta in specie
 [Kassa 1620? Festus] [A-E]F+?=[7]+89+? pag. +8⁰
 MKSz 1970:381.
 OSZK /tör./
45. RMNy 1212
 Illyefalvi István: Iephta, sive tragoedia Iephte
 [Kassa 1620?Festus] [A⁴B⁴C⁴+?]=[12+?]fol.-4⁰
 MKSz 1970:381
 OSZK /tör./
46. RMNy 1213
 Ilosvai [Selymes] Péter: Az híres neves Toldi Miklósnak
 jeles cselekedetiről – Insignia dvuella...
 Cassoviae 1620 Festus [A⁴B⁴]=[8]fol - 4⁰
 MKSz 1970:381-384
 OSZK /tör./
47. RMNy 1214A
 Kecskeméti C. János [transl.]: Catholicus reformatus...
 [Kassa] 1620 [Festus] (:), A-Z, Aa-Dd Ee⁴= [16]+415+[25]pag. - 8⁰
 Szabó, RMK I 499
 OSZK, stb.
48. RMNy 1216
 Milotai Nyilas István: Sz. Davidnak huzadik soltárának...
 Cassan 1620 Festus (?) (:), A-O P²= [66]fol.-4⁰
 Szabó, RMK I 501; OSZK Évk 1968/69. 306, 314
 MTAK, OSZK / foto/

49. RMNy 1219

Szepsi Csombor Márton: Europica varietas avagy tengeren való budososaban...
Cassan 1620 Festus $(^8, A^{12} - Q^{12}R^{11} + ? = [16] + 404[\text{recte}403] + [3+?])\text{pag.} - 12^0$
Szabó, RMK I 500
OSZK, stb.

50. RMNy 1220

Türck, Sebastian: Regula vitae, daß ist Regel des Lebens
Caschau MDCXX Fest $A^4E^4F^2, []^1 - [2] + 42\text{pag.} + 1\text{tab.} - 4^0$
MKSz 1963:345
Levoča Arch., MTAK /foto/

51. RMNy 1214

Kalendárium...1621-re - Prognosztikon
[Kassa 1620 Festus] $[A^8B^8]C^8[D^8]E^8 - [32]\text{fol.} - 16^0$
Sztripszky I 1892/99
OSZK /tör./

52. RMNy 1215

Leucippe és Clitophon széphistóriája
[Kassa cr. 1620 Festus] $? + A^4 + ? = [4+?]\text{fol.} - 4^0$
Sztripszky I 2174/380
OSZK /tör./

1621

53. RMNy 1248

Türck, Sebastian: Requies Abrahæ, daß ist eine... Leichpredigt.
Caschaw MDCXXI Fest $A-H = [2] + 62\text{ pag.} - 4^0$
MKSz 1963:345
Levoča Arch., MTAK /foto/

54. RMNy 1246

Kalendárium...1622-re - Prognosztikon
Kassa 1621 Fest?
MKSz 1889:231, MKSZ 1911:155
pld.: -

55. RMNy 1265

Redmeczi T. János: Az felseges Bethlen Gabornak...jotetemenyerül...
könyvetske

Cassan 1622 Festus) (, A⁴-H⁴I³+?=[8]+70[+?] pag. - 4⁰

Szabó, RMK I 523

Tirgu Mureş, OSZK /foto/

56. RMNy 1289

Vásárhelyi Gergely: Világ kezdetitől fogva iosagos és gonosz czelekedeteknek
példáinak summái

Cassan [-Kolozsvár 1622 -] 1623 [Festus-typ. Heltai]

[], A-Z, a-z, aa-zz, aaa-zzz, () = [8]+706 [recte 736] +[8] pag. - 4⁰

Szabó, RMK I 528

OSZK

NYOMDAI ANYAG LEÍRÁSA

A betűtípusok megkülönböztetésére A /antikva/, K /kurziv/, F /fraktur/, G /görög/ betűt és a húsz sornyi szöveg miliméterben megadott méretét adjuk a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően. A nagybetű előtt az illető típus sorszama áll, amelynek sorrendjében a *Nyomdai anyag leírásában* megtalálható.

Más nyomdák felszerelésére /bártfai, lőcsei, stb./ az alábbi összeállítások alapján hivatkoztam: a detrekői, galgóci, vizsolyi nyomda anyagánál:

V. Ecsedy Judit: A Bornemisza-Mantskovit nyomda története. Bp. 1990.

a bártfai Klöss-nyomda felszerelésére:

Farkas Ágnes kéziratban lévő gyűjtése

a kassai Schultz-nyomda anyagánál:

Galli Katalin – Pavercsik Ilona: Fejezetek a kassai könyvnyomtatás történetéből = OSZK Évk. 1981. 315-348. 1.

a lőcsei Brewer-nyomda anyagánál:

Pavercsik Ilona: A lőcsei Brewer-nyomda a XVII-XVIII. században. II. rész = OSZK Évk. 1980. 439-452.

a kassai Müller-nyomda anyagánál:

V. Ecsedy Judit: A gyulafehérvári fejedelmi nyomda első korszaka = OSZK Évk. 1974-1975. 396-421. 1.

Betűk

1A 84 antikva szövegtípus. Használata:

Vizsoly (Mantskovit) ld. ott a

12A 78 típust 1590-1598

Bártfa (Klöss) a teljes típust használja,
majd egy részét Fischernek adja, a
többi nála marad

1597-1636

Kassa (Fischer)

1611-1614

(Fest)

1615-1622

Lőcse (Brewer) ld. ott az 5A 83 szöveg-
típust

1625-1632

Reprodukció: III. tábla fent

2A 72 antikva szövegtípus. Használata:

Galgóc (Mantskovit) ld. ott a 22A 73 típust 1588

Vizsoly (Mantskovit) ld. ott a 22A 73 típust 1590-1593

Bártfa (Klöss), a típus egy részét

Fischernek adja, a többi nála marad 1608-1630

Kassa (Fischer)	1611–1614
(Fest)	1615–1622
Lócse (Brewer) ld. ott a 6A 69 típust	1625–1632
Reprodukció: III. tábla lent	
3A 114 antikva szövegtípus. Használata:	
Bártfa (Klöss), a típus egy részét	
Fischernek adja, a többi nála marad	1597–1636
Kassa (Fischer)	1611–1614
(Fest)	1615–1622
Lócse (Brewer) ld. ott a 4A 114 típust	1625–1632
Reprodukció: II. tábla lent	
4A 7,5 mm kiemelő típus. Használata:	
Bártfa (Klöss), a betűk egy részét	
Fischernek adja, a többi nála marad	1597–1632
Kassa (Fischer)	1611–1614
(Fest)	1615–1622
Reprodukció: I. tábla közepen	
5A 5,5 mm kiemelő típus. Használata:	
Galgóc (Mantskovit) ld. ott a 21A 5,5 mm típust	
1588	
Vizsoly (Mantskovit) ld. ott a 21A 5,5 mm	
kiemelő típust	1590–1599
Bártfa (Klöss), a betűk egy részét	
Fischernek adja, a többi nála marad	1608–1632
Kassa (Fischer)	1611–1614
(Fest)	1615–1622
Reprodukció: II. tábla legfelül	
6A 8,5 mm kiemelő típus. Használata:	
Detrekő (Bornemisza–Mantskovit) ld.	
ott a 10A 8,5 mm kiemelő típust	1579–1584
Galgóc (Mantskovit) ld. ott a 10A 8,5 mm	
kiemelő típust	1585–1588
Vizsoly (Mantskovit) ld. ott	
a 10A 8,5 mm kiemelő típust	1590–1598
Bártfa (Klöss), a betűk egy részét	
Fischernek adja, a többi nála marad	1609–1632
Kassa (Fischer)	1611–1612[1614]
(Fest)	1616–1622
Reprodukció: I. tábla közepen	

7A 12,2 mm kiemelő típus. Használata:	
Kassa (Fischer)	1613-1614
(Fest)	1615-1620
Reprodukción: I. tábla fent	
8A 15,0 mm kiemelő típus. Használata:	
Kassa (Fischer) csak "E" betű	1613
(Fest)	-
Reprodukción: I. tábla legfelül	
9K 86 kurzív szövegtípus. Használata:	
Kassa (Fischer)	-
(Fest)	1617-1622
Löcse (Brewer) ld. ott a 7K 85 típust	1625-1635
Reprodukción: IV. tábla lent	
10F 85 fraktur szövegtípus. Használata:	
Bártfa (Klöss) a típus egy részét	
Fischernek adja, a többi nála marad	1616-1632
Kassa (Fischer)	1611-1613
(Fest)	1616-1622
Löcse (Brewer) ld. ott a 15F85 típust	1626-1684
Reprodukción: IV. tábla fent	
11G 85 görög szövegtípus. Használata:	
Bártfa (Klöss), a betűk egy részét	
Fischernek adja, a többi nála marad	1597-1632
Kassa (Fischer)	1612-1614
(Fest)	1616-1620
Reprodukción: IV. tábla közén	
12F 4,0 mm fraktur kiemelő típus. Használata:	
Kassa (Fischer) csak néhány betű	1613
(Fest)	-
Reprodukción: IV. tábla közén	
13F 7,0 mm fraktur kiemelő típus. Használata:	
Kassa (Fischer) csak D betű	1613
(Fest)	-
Reprodukción: IV. tábla közén	

14A 6,0 mm kiemelő típus. Használata:
Kassa (Fischer) 1611-1613
(Fest) -
Reprodukció: I. tábla lent

15A 6,5 mm kiemelő típus. Használata:
Detrekő (Bornemisza-Mantskovit) ld. ott
a 9A 6,5 mm kiemelő típust 1579-1584
Galgóc (Mantskovit) ld. ott a 9A 6,5 mm
kiemelő típust 1585-1588
Vizsoly (Mantskovit) ld. ott a 9A 6,5 mm
kiemelő típust 1590-1598
Bártfa (Klöss) a teljes betűsorozat nála
marad, csak a számjegyeket adja Fischernek 1609-1632
Kassa (Fischer) csak a számjegyek 1610-1614
(Fest) csak a számjegyek 1615-1622
Reprodukció: II. tábla fent

Iniciálék

a sorozat 17x17 mm-es sávozott, keret nélküli. Használata:
Bártfa (Gutgesell) 1577-1599
Kassa (Fischer) 1611-1613
(Fest) 1615-1622
Lócse (Brewer) ld. ott az "a" sorozatot 1625-1729
Reprodukció: V. tábla

b sorozat 25x26 mm-es sávozott, keret nélküli. Használata:
Bártfa (Gutgesell) 1577-1599
Kassa (Fischer) 1611-1613
(Fest) 1615-1622
Lócse (Brewer) ld. ott az "f" sorozatot 1627-1707
Reprodukció: VI. tábla fent

c sorozat 21x22 mm-es sávozott, keret nélküli. Használata:
Bártfa (Gutgesell) 1577-1599
Kassa (Fischer) 1612
(Fest) 1616-1620
Lócse (Brewer) ld. ott a "b" sorozatot 1627-1707
Reprodukció: VII. tábla fent

d sorozat 13x13 mm-es, keret nélküli, finom vonalakkal
díszített iniciálé, csak "P" betű

Kassa (Fischer)

(Fest)

-
1618

Reprodukció: VI. tábla lent

Nyomdai cifrák

A	5x4,7 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611
	(B tükörcépe)	(Fest)	1615-1622
B	5x4,7 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611
	(A tükörcépe)	(Fest)	1615-1622
C	5,5x4,8 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611
	(D tükörcépe)	(Fest)	1615-1620
D	5,5x4,8 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611
	(C tükörcépe)	(Fest)	1615-1620
E	5,5x5,5 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611-1614
	(F tükörcépe)	(Fest)	1615-1620
F	5,5x5,5 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611-1614
	(E tükörcépe)	(Fest)	1615-1620
G	6x5,3 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611-1614
	(H tükörcépe)	(Fest)	1618-1622
H	6x5,3 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611-1614
	(G tükörcépe)	(Fest)	1618-1622
I	5,6x5,8 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611-1613
	(J tükörcépe)	(Fest)	1615-1620
J	5,6x5,8 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611-1613
	(I tükörcépe)	(Fest)	1615-1620
K	5,5x5,7 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611-1613
	(L tükörcépe)	(Fest)	1615-1620
L	5,5x5,7 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611-1613
	(K tükörcépe)	(Fest)	1615-1620
M	3,5x7 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1612-1613
	(Fest)		1615-1622
N	3,5x2,2 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611-1614
	(Fest)		1618-1622
O	4,3x6,2 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1614
	(Fest)		1615-1622
P	7x4 mm	Használata: Kassa (Fischer)	-
	(Fest)		1618-1622
Q	4,2x3 mm	Használata: Kassa (Fischer)	-
	(Fest)		1620-1622

R	5x5,8 mm	Használata: Kassa (Fischer)	-
		(Fest)	1618-1622
S	3,8x9 mm	Használata: Kassa (Fischer)	-
		(Fest)	1620
T	4x4 mm	Használata: Kassa (Fischer)	-
		(Fest)	1620
U	5,7x5,5 mm	Használata: Kassa (Fischer)	-
		(Fest)	1620-1622
V	1,5x4 mm	Használata: Kassa (Fischer)	-
		(Fest)	1620
W	5x8 mm	Használata: Kassa (Fischer)	-
		(Fest)	1620-1622

Reprodukció: V., VII. és XI. tábla

Könyvdíszek

I. Indadíszes, szőlőfürtös fejléc, közepén volutás fejjel.

Mérete: 16x68 mm

Használata: Bártfa (Gutgesell)	-1595-1599-
Kassa (Fischer)	1611-1614
(Fest)	1615-1622
Lőcse (Brewer) ld. ott a XII. dísz	1625-1684

Reprodukció: VIII. tábla fent

II. Sávozott, stilizált levelekből összeállított záródísz.

Mérete: 35x38 mm

Használata: Bártfa (Gutgesell)	-1597-
Kassa (Fischer)	1611-1612
(Fest)	1620
Kassa (Schultz) ld. ott a XV. dísz	1625-1634, 1659-1677

Reprodukció: VIII. tábla közepén

III. Stilizált levelekből összeállított, arabeszkes záródísz.

Mérete: 42x57 mm

Használata: Bártfa (Gutgesell)	-1596-1599-
Kassa (Fischer)	1612-1613
(Fest)	1615-1620
Lőcse (Brewer) ld. ott a XI. dísz	1630-1663

Reprodukció: VIII. tábla közepén fent

- IV. Arabeszkés záródísz.
 Mérete: 35x31 mm
 Használata: Kassa (Fischer) 1613
 (Fest) -
 Reprodukció: VIII. tábla középén lent
- V. Szív alakú, arabeszkés záródísz.
 Mérete: 34x39 mm
 Használata: Bártfa (Gutgesell) 1595-1598
 Kassa (Fischer) 1611
 (Fest) 1616-1622
 Kassa (Schultz) ld. ott a XIII. dísz 1625-1634, 1659-1668
 Reprodukció: VIII. tábla középén lent
- VI. Arabeszkés, négyzet alakú záródísz.
 Mérete: 47x47 mm
 Használata: Bártfa (Gutgesell) -1595-
 Kassa (Fischer) 1611-1612
 (Fest) 1620
 Kassa (Schultz) ld. ott a IX. dísz 1625-1634, 1659-1671
 Reprodukció: VIII. tábla lent
- VII. Arabeszkés záródísz.
 Mérete: 36x40 mm
 Használata: Bártfa (Gutgesell) 1578-1599
 Kassa (Fischer) 1611-1614
 (Fest) 1616-1620
 Lócse (Brewer) ld. ott a XIV. dísz 1629-1655
 Reprodukció: IX. tábla középén fent
- VIII. Háromszög alakú, arabeszkés záródísz.
 Mérete: 32x42 mm
 Használata: Bártfa (Gutgesell) 1597
 Kassa (Fischer) -
 (Fest) 1615-1620
 Kassa (Schultz) ld. ott a XII. dísz 1625-1634, 1659
 Reprodukció: IX. tábla középén lent

IX. Hat, párosával szembeforduló, madárfejhez hasonlító dísz.

Mérete: 20x20 mm

Használata: Bártfa (Gutgesell)	-1598-
Kassa (Fischer)	1611-1613
(Fest)	1618
Lócse (Brewer) ld. ott az V. dísz	1625-1667

Reprodukció: IX. tábla lent

X. Keretezett fejléc, vadászó Diána.

Mérete: 21x87 mm

Használata: Kassa (Fischer)	-
(Fest)	1622
Kassa (Schultz) ld. ott a XIV. dísz	1626

Reprodukció: XI. tábla fent

Illusztrációk

1. ill. "Halak" naptárkép.

Mérete: 19x25 mm (sérült)

Használata: Kassa (Fischer)	-
(Fest)	1616

Reprodukció: IX. tábla fent

2. ill. "Oroszlán" naptárkép.

Mérete: 18x59 mm

Használata: Kassa (Fischer)	-
(Fest)	1617

Reprodukció: IX. tábla legalul

3. ill. Üstökös fametszetes rajza.

Mérete: 90x35 mm

Használata: Kassa (Fischer)	-
(Fest)	1618

Reprodukció: IX. tábla középen (kicsinyítve)

4. ill. Thurzó György nádor fametszetes címere.

Mérete: 32x30 mm

Használata: Kassa (Fischer)	1612
(Fest)	-

Reprodukció: X. tábla fent

5. ill. Johannes Bocatius fametszetes címere.
 Mérete: 84x66 mm
 Használata: Kassa (Fischer) 1611
 (Fest) -
 Kassa (Müller) ld. ott a IX. dísz 1621
 Kassa (Schultz) 1625
 Reprodukció: X. tábla fent
6. ill. Marussy András fametszetes címere.
 Mérete: 82x53 mm
 Használata: Kassa (Fischer) 1613
 (Fest) 1618
 Reprodukció: X. tábla lent
7. ill. A Thurzó-család szepesi ágának fametszetes grófi címere.
 Mérete: 57x51 mm
 Használata: Kassa (Fischer) -
 (Fest) 1618
 Reprodukció: X. tábla lent
8. ill. Magyarország oroszlános, fametszetes címere.
 Mérete: 44x57 mm
 Használata: Kassa (Fischer) -
 (Fest) 1619
 Lócse (Brewer) ld. ott az 1. ill. 1625-1708
 Reprodukció: XI. tábla középen

Áttekintés a nyomdafelszerelés vándorlásáról

		Vizsoly / Mantskovit	Bártfa / Klöss	Bártfa / Gutgesell	Kassa / Fischer-Fest	Kassa / Müller	Kassa / Schultz	Lócse / Brewer
B e t ű k	1 A	+	+		+			+
	2 A	+	+		+			+
	3 A	+	+		+			+
	4 A		+		+			
	5 A	+	+		+			
	6 A	+	+		+			
	7 A				+			
	8 A				+			
	9 K				+			+
	10 F		+		+			+
	11 G		+		+			
	12 F				+			
	13 F				+			
	14 A				+			
	15 A	+	+		+			
Iniciálék	a			+	+			+
	b			+	+			+
	c			+	+			+
	d				+			
D í s z e k	I			+	+			+
	II			+	+		+	
	III			+	+			+
	IV				+			
	V			+	+		+	
	VI			+	+		+	
	VII			+	+			+
	VIII			+	+		+	
	IX			+	+			+
	X				+		+	

JEGYZETEK

1. RMNy 160; Magyar Könyvszemle 1975. 481.
2. A könyvkereskedő Johannes Gallen, akinek működéséről 1581–1583 között van adatunk, ld. Kemény Lajos: *Kassa XVII. századbeli könyvnyomtatói*. = Magyar Könyvszemle 1889. 228–229. i.
3. *Kassai könyvnyomtatók életrajzához*. Magyar Könyvszemle. 1902. 535–536. l.
4. Gulyás Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 230. – Soltesz Zoltánné: *A XVI. századi bártfai nyomtatványok könyvdíszei*. Magyar Könyvszemle 1956. 230–244. l.
5. Kemény Lajos: *Kassa XVII. századbeli...* 228–235. l. (A tanács jegyzőkönyvének 1610. július 23-i bejegyzése.)
6. Kemény Lajos: *Kassa város levéltárából*. = Tört. Társ. 1889. 200. l.
7. RMNy 996 (A városi tanács jegyzőkönyvének 1610. december 2-i bejegyzése: "Johannes Fischer typographus offert primitias artis suae, hic apud nos inchoata calendaria sat.")
8. Kemény Lajos: *Kassa XVII. századbeli...* 230. l. (Idézi a városi tanács jegyzőkönyvének 1612. május 17-i bejegyzését: "Johannes Fischer typographus petit sibi concedi ad habitandum domum Pauli Tischler in foro. Conceditur, sit diligens in labore et munde asservet domum, sine praesentio domini iudicis nihil eadificet.")
9. RMNy 1017, RMNy 1034, RMNy 1051, RMNy 1069, RMNy 1085, RMNy 1134, RMNy 1159, RMNy 1181, RMNy 1214
10. RMNy 1053. Kemény Lajos: *Kassa XVII. századbeli...* 230. l. (Idézi a városi tanács 1613. július 29-i bejegyzését: "Az könyvnyomtató nyomtatta Articulus fidei numero 200 és kér tüle fl. 15., dentur fl. 12.")
11. RMNy 1034
12. RMNy 1033, B5b–B6a (52. vers)
13. RMNy 1035-höz írt előszavában.
14. Gulyás Pál: *A könyv sorsa Magyarországon*. II. Bp. 1961. 113. l.
15. MKSz 1905. 83. l.
16. Kemény Lajos: *Adalékok a kassai könyvmásolók, könyvkereskedők és könyvnyomtatók történetéhez*. = Magyar Könyvszemle 1910. 191. l.
17. RMNy 1066
18. Fazakas József: *Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára I–III. kötetéhez*. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1960. Bp. 1962. 179–180. l.
19. RMNy 1069
20. Kemény Lajos: *Kassai könyvnyomtatók...* Magyar Könyvszemle 1902. 535–536. l. (Idézi az 1615. január 7-i anyakönyvi bejegyzést: "Eodem die Johannes Fest buchdrucker nimbt zur Eh fraw Elizabeth des Hans Fischer buchdruckers allhier seelig hinterlassene wittib.")
21. Kemény Lajos: *A kassai könyvsajtó történetéhez*. = Magyar Könyvszemle 1905. 83. l.
22. Kemény Lajos: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához*. = Magyar Könyvszemle. 1895. 337. l. (Idézi a városi tanács jegyzőkönyvének bejegyzését: "Typographus Joannes Fest fastes ad instantiam plurimorum nobilium in nova forma, in quarto excudisse se dicit et inclytae huic civitati dedicatos offerendo, operae huius et impensarum in eam factorum recompensationem aliquam petit. Decisitur, quod pro compensatione operae eius dari debeant 3 cubuli frumenti et 3 florenos.") – RMNy 1159
23. RMNy 1246; Ján Čaplovič bibliográfiájában (Bibliografia tlačí v ydaných na Slovensku do roku 1700. Diel 1. Martin 1972. c. 498. l.) feltételesen a Müller-kiadványokhoz sorolta, de minthogy 1621/22 telén még Fest is javában dolgozott, így feltételezhető, hogy a korábbi naptárakhoz hasonlóan, ezt is Fest nyomtatta.
24. RMNy 1214; Kemény Lajos: *Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárak I. kötetéhez*. = Magyar Könyvszemle 1911. 154–155. l.
25. RMNy 1246
26. Fallenbüchl Zoltán: *A Magyar Kamara és a könyvek*. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968/1969. Bp. 1971. 306. l., 314. l. (Talán Alvinci: Machiavellisatio c. röpiratának kinyomtatásáért?)
27. RMNy 1209
28. RMNy 1216
29. RMNy 1289, előszó.

30. Kemény Lajos: *Kassa XVII. századbeli...* 231. és Gulyás Pál: *A könyv sorsa...* II. 1541.
31. Čaplovič, Ján: *Bibliografia...* c. 4981.
32. V. Ecsedy Judit: *Nyomdatörténeti érdekességek Vásárhelyi Gergely utolsó művében.* = Magyar Könyvszemle 1983. 272–2761.
33. Gulyás Pál: *A könyv sorsa...* II. 115–1161.
34. Ecsedy Judit: *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda eredete.* Magyar Könyvszemle 1975. 9–241.
35. Galli Katalin – Pavercsik Ilona: *Fejezetek a kassai könyvnyomtatás történetéből.* = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1981. Bp. 1983. 309–3521.
36. RMNy 1035
37. Galli Katalin – Pavercsik Ilona i.m. 3131.
38. Magyar Könyvszemle 1889. 2301.
39. RMNy 1035
40. RMNy 1209
41. RMNy 1086
41. Ld. Csonka Ferenc tanulmányát Bocatius János: *"Öt év börtönben"* c. művéhez. Bp. 1985. 2061.
43. RMNy 1245
44. RMNy 1032 és RMNy 1033
45. RMNy 1157
46. Kemény Lajos: *Horus Cometa.* = Magyar Könyvszemle 1892. 3801. és Hajnóczy Iván: *Bocatius János műve: Horus Cometa, 1618.* Magyar Könyvszemle 1941. 186–1891.
47. RMNy 1219
48. RMNy 1038 (A németországi Oppenheimben készült, tehát nem Fest-nyomatvány!)
49. RMNy 1214A
50. RMNy 1067
51. Az első Magyarországon nyomtatott, angol nyelvű szöveg = Magyar Könyvszemle 1969. 149–1511.
52. RMNy 1213
53. RMNy 1435
54. RMNy 1212, RMNy 1215, RMNy 1211. – ld. a töredékekről Csanda Sándor: *Ismeretlen régi kassai magyar nyelvű nyomtatványok.* = Magyar Könyvszemle 1970. 381–3871.
- 54a RMNy 1179
55. RMNy 1202
56. RMNy 1207
57. RMNy 1208
58. RMNy 1289
59. RMNy 1209
60. Fallenbüchl Zoltán i.m. 306., 3141.
61. Kemény Lajos: *Kassa XVII. századbeli...* 2301.
62. Gulyás Pál: *A könyvnyomtatás...* 2301. és Soltész Zoltánné i.m. 230–2441.
63. Gulyás, uo. és Fitz József: *A magyarországi nyomdászati, könyvkiadás és könyvkereskedelelem története.* Bp. 1967. 2511.
64. Gulyás Pál: *A könyv sorsa...* II. 1121. Az általa említett élesmetszésű, kerek antikvák éppen a Klösstől kapott típusok egyike.
65. Farkas Ágnes összeállítása a bártfai Klöss nyomda felszereléséről (Kéziratban) – V. Ecsedy Judit: *A Bornemisza–Mantskovit nyomda története.* Bp. 1990. 33–341.
66. A Gutgeselltól származó könyvdíszek a Fischer-Fest nyomda I–III., és V–IX. díszei.
67. A, B, C, D és U jelű nyomdai cifrák.
68. Az a, b és c iniciálésorozat.
69. A Klösstől származó 9 betűtípus: 1A 84, 2A 72, 3A 114, 10F 85, 11G 85 szöveg- és a 4A, 5A, 15A kiemelő típus.
70. Ebből az alábbi öt származott eredetileg Mantskovittól: 1A 84, 2A 72 szöveg- és az 5A, 6A, 15A kiemelőtípus.
71. Gulyás Pál: *A könyv sorsa...* II. 1121.
72. A d sorozatból csak egy P iniciálé ismert.
73. A 9K86 kurzív típus, a X. könyvdísz és az 1., 2., 8. illusztráció.
74. Soltész Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században.* Bp. 1961. LIX. t. 91.
75. 3. illusztráció

76. 8. illusztráció
 77. A 4., 5., 6. és 7. illusztráció
 78. Bocatius címerét (5. ill.) a kassai Müller nyomdász 1621-ben, az ugyancsak kassai Schultz 1625-ben használta.
 79. Galli Katalin – Pavercsik Ilona i.m. csak négyet azonosított. Hozzá kell azonban számítanunk ötödikként a Fischer-Fest műhely VI. díszét is, amelyhez hasonló volt ugyan – kissé durvább metszésben – korábban is Schultznak még Lőcsén, de 1625-ben a Fischer-Fest dísz birtokába jutva, a továbbiakban előszeretettel ezt használta.
 80. Pavercsik Ilona: *A lőcsei Brewer-nyomda a XVII–XVIII. században*. II. rész. = Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1980. Bp. 1982. 439–452l.
 81. A 8. ill. Erre már Fazakas József is felfigyelt (*Pótlások...* = Magyar Könyvszemle 1967. 336l.), és közölte Pavercsik Ilona is, i.m. 439–452l.
 82. Pavercsik Ilona uo. 9-féle közös nyomdai cífrát azonosított.

THE ACTIVITY OF THE PRINTING OFFICE IN KASSA DURING THE YEARS 1610–1622

Á. FARKAS – J. V. ECSEDY

Regular printing activity began in Kassa (Košice, Slovakia) in 1610 when Johann Fischer settled in this Upper Hungarian town. While the cultural life of the town was encouraged by its flourishing trade and commerce, the importance of the town was further increased by the political movements of Gábor Bethlen. Therefore, it was not by chance that from 1610 on – until our days – there has always been a typography working in Kassa (Košice).

The authors have collected and confronted the contributions written during the past hundred years on printing in Kassa; mostly publications of archive materials. They give a complete list of the publications of the printing office and also give the reconstruction of the printing equipment in reproductions. Although the activity of Fischer (and his successor Johann Fest) cover but 13 years, this printing office is connected with so many ties to other Upper Hungarian typographies that it was worth while giving the antecedents and afterlife of the reconstructed printing equipments (type faces, initial letters, ornaments, etc.).

As the reconstruction of printing types and ornaments prove, the origins of the Kassa (Košice) printing office derive partly from the typographical material of Vizsoly and partly from the two printing offices in Bártfa (Bardejov, Slovakia). Similarly, the reconstructions show that parts of the material used in Kassa by the printers Fischer and Fest were later acquired by the Brewer family being printers in Lőcse (Levoca, Slovakia).

E

8A

ACDEHIMN

7A

O P Q R

A C E G H I M N P S

6A

A B C C D E F G H I K L M

4A

M N O O[˘] O[˘] P Q R S T

V X Y Z =

DIÆ

14A

I. tábla

A Fischer-Fest nyomda kiemelő típusai

8A, 7A, 6A, 4A, 14A

A B C D E F G H I K L L M N O Ö P
 5A Q R S T V X Y Z.,

15A 0 1 2 3 4 6 7 8 9.

A Æ B C D E F G H I K L M N O P Q Q R
 S T V W X Y Z A B C D E G H I L M N O P Q R T
 v x z a á à ã ä å æ b c d e é è ë ç ê f f f f f g g h i
 î j k l m ñ n ñ o ó ò õ ô ö œ p p q q; r s f f f f f
 ſ t u ù ú û v x y z & § 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9., ? : ; (

3A

ékesítik az Egyházi ſolgálatot, és jó lelki cſiméret-
 tel meg tartathatnak. Az mineműek, bizonyos
 innepek, eneknek, ſent írásnak olvasáſi, és az Vr
 vaczorájának ki ſolgálatáſa mellé adatot imatfá-
 gok. Iſmét, az Egyházi ſolgáknak kiválképen
 való ruhazatt yok, és több fokak: az mellyeket no-
 ha bünnékül el hagyhatnak, az igazán és jól ren-
 deltetet Eccléſiákban, mindazon által, mivel hogy

II. tábla

A Fischer-Fest nyomda kiemelő típusai /5A, 15A/ és legnagyobb fokozatú
 antikva szövegtípusa /3A/

A Æ B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V W X Z a á ä

ä å æ b c d e é ê ë ì í î ï j k l m n ñ o ó ô õ

ö œ p q r s ſ ſ ſ ſ ſ t u û ü v w y x z Æ & 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9

• ; : > ! - () * † ‡ § ¨ © ª « » ¼ ½ ¾

⌘ ⌙ ⌚ ⌛ ⌜ ⌝ ⌞ ⌟ ⌠ ⌡ ⌢ ⌣ ⌤ ⌥ ⌦ ⌧ ⌨ 〈 〉 ⌫ ⌬ ⌭ ⌮ ⌯ ⌰ ⌱ ⌲ ⌳ ⌴ ⌵ ⌶ ⌷ ⌸ ⌹ ⌺ ⌻ ⌼ ⌽ ⌾ ⌿

初 頁 1A

Az tisztátalan személynél hagyatott gyermekeknek is bűnözők és jó gondviseledek vagyok. Az Zuchthausrol (az deakok nevezik Domg disciplinaris) így érez. Mivel hogy minden helyeken de főképpen ók és zöndök találnak affele el veremedet fak, kik anyóknak, anyóknak ha a voekal semmit nem gondolvan minden féle gonos czelekederekre ugyan

A B C D E F G H I K L M N O P R S T V W X Z A C D E G H I K L M

N O S T U V X a ä æ b c d e é é f g h i k l m n o ó ô õ p q r s ſ ſ t u û

v y z Æ & 1 2 3 4 5 6 7 8 9 . ? : 2A

S Okképen foltak régen az Poetak
Az arany gyapiat bűn cselekedekben
Colchis bűgiben helyet ók állatuan,
Hirefiteni;
Ily draga kénczért draga nyereségért
Acsonnak fia mene faradozua,

III. tábla
A Fischer-Fest nyomda két kisebb fokozatú antikva szövegtípusa
1A, 2A

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z a a b c

h d e f f f g h i j k l m n o p r s s s s s s t u u v w x & o i z 3 4

10F

5 6 7 8 9 : = /

Dzweil der Eingeborne Sohn Gottes für die Sünde des Menschlichen Geschlechts hat müssen Leyden ond Sereben/So lehren vnd glauben wir / das die Menschen durch ihre eigne kräfte vnd vermögen den Göttlichen Zorn nicht können versöhnen / vermögen auch nicht durch sich selbst erlangen die Gerechtigkeit die für GOTT gilt. Sondern der Mensch wird from

12F

W A D e r u

13F

S

α α ζ Β γ δ ε ε ρ η τ ι κ λ μ ν ο ρ σ ς σ ς τ θ χ ω ω ω η σ j

11G A B C D E F G H I K L M N O P Q R S I F T Z a à x

b c d e é é è f f i g h i j k l l m n o ò ö p q r s s s s s s

9K

ß t u ü ũ w v y z & 1 3 5) . . = : ? !

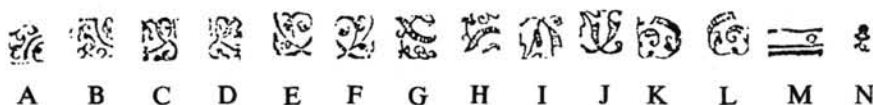
Az regi Historicusok és Poeták nem csak
Vlyffesnek elmelet, hanem Penelopénak iras
ban hattak hűség: nem csak Herculesnek
hanem Camillának diczirtek vitézség: né
csak Hippolitónak hanem az Romai Lucre-
tának javallottak tizta életet: egy főval.

IV. tábla

A Fischer-Fest nyomda fraktur /10F, 12F, 13F/,
görög /11G/ és kurzív betűtípusai /9K/

a

V. tábla

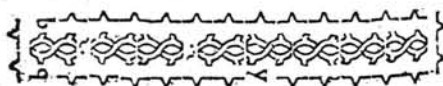
A nyomda "a" iniciálésorozata és nyomdai cifrái:

A B C D E F G H I J K L M N O P R S T T V W

d

VI. tábla
A nyomda "b" és "d" iniciálésorozata

VII. tábla

A nyomda "c" iniciálésorozata és nyomdai cifrákból összeállított díszei

I

II

III

IV

V

VI

VIII. tábla
A nyomda könyvdíszei:
I, II, III, IV, V, VI.

1. ill.

VII

VIII

IX

3. ill.

2. ill.

IX. tábla

Könyvdíszek és illusztrációk: 1.ill., 2.ill., 3.ill., VII., VIII., IX. dísz

4. ill.

5. ill.

6. ill.

7. ill.

X. tábla
A nyomda kiadványait díszítő családi címerek:
4. ill., 5. ill., 6. ill., 7. ill.

X

8. ill.

XI. tábla
Könyvdísz és oroszlános magyar címer Johann Fest működése idejéből:
X., 8. ill.